Populismus a křesťanství: krádež jazyka pro vlastní použití

Jan Jandourek

Jak se náboženský jazyk otáčí proti svému vlastnímu obsahu? Tento proces zahrnuje tři složky: selektivní čtení Písma, personalizaci autority a obrácení role oběti a viníka.

Ve Washingtonu se v Bílém domě shromažďuje zvláštní skupina lidí, kteří vkládají ruce na prezidenta. Ti sami jindy mluví jazyky. Letniční kazatelé jako Paula White nebo Sean Feucht vztahují ruce nad hlavami mocných, vyhánějí démony z republiky, žehnají prezidentským dekretům. Na sítích mělo úspěch video, na kterém vidíme Paulu White, jak pobíhá s mikrofonem od člověka k člověku, na každého zasyčí a on se skácí k zemi. U toho mává rukama v šatech s dlouhými rukávy a v jednu chvíli dokonce leze po čtyřech.

Donald Trump tuto ženu jmenoval hlavní poradkyní Úřadu Bílého domu pro náboženské záležitosti, tedy do funkce, která předtím neexistovala a Trump ji vymyslel. Jak již před lety poznamenal Peter L. Berger, zdá se, že sekularizační teze má značně omezenou platnost.

Taková podívaná, kdy se náboženský afekt stává politickým rituálem, je příznačná tím, že se z veřejného prostoru nevyhání zlý duch mamonu, duch pohrdání chudými a cizinci a nevymítá se zlý duch poklonkování arogantní politické moci. Nedlouho před smrtí v Praze sloužil kardinál Dominik Duka mši za Charlieho Kirka, amerického aktivistu, k jehož politickému odkazu patřila krutost. Máme i navenek mírnější varianty. Vzpomeňme si na to, jak se Václav Klaus, muž nepříliš nábožensky založený, během návštěvy Benedikta XVI. držel v jeho blízkosti na každé akci. Jako by konzervativní autorita v taláru dodávala politice, kterou zastával, nějakou vyšší legitimitu.

Tyto tři obrazy – představení v Bílém domě, česká mše za ikonu americké nenávistné politiky, vysedávání na bohoslužbách papeže – jsou různé stylem, ale logiku mají stejnou. Křesťanství se tu objevuje jako *zdroj legitimity*, ne jako *mravní nárok*. Řečeno jednoduše, je použito jako doložení vlastní teze, nikoli jako výzva, že by se mělo něco podniknout. Nejdříve se sebou a pak se světem. Proti takové deformaci se postavili hned dva po sobě jdoucí papežové. František opakovaně kritizoval americkou migrační politiku i teologické ospravedlňování deportací jako neslučitelné s evangeliem. Jeho nástupce Lev XIV., sám Američan, byť se mu říkalo „nejméně americký ze všech kardinálů“, narazil u téže politické kliky na podobný odpor.

Ukazuje se, že spor není o křesťanství jako takové. Je o to, čí verzi si mocní přivlastní.

Populismus, sadopopulismus, fašismus

Ujasňování pojmů je nudné, ale slova se často používají ledabyle a dost jejich síly se tím ztrácí. Populismus v politologickém smyslu používá dělení světa na „čistý lid“ a „zkorumpovanou elitu“. Řečníci hlásají jednoduchá řešení a zároveň nedůvěru k institucím jako takovým. Sám o sobě ovšem populismus ještě nemusí být násilný nebo rasistický.

Historik Timothy Snyder ale upozorňuje na jev, který populismus posouvá o krok dál. Říká tomu sadopopulismus, což je politika, kde slibovanou odměnou není blahobyt, ale utrpení někoho jiného. Ukazuje to na americké zdravotní politice. Voliči, kteří sami přijdou o pojištění, stejně nějakou politiku podpoří, pokud vědí, že o ně přijdou i „ti druzí“, třeba přistěhovalci, chudí, jinak smýšlející. Krutost se stává produktem, který se politicky prodává.

Fašismus k tomu přidává další patro, hlásá mýtus národního znovuzrození, kult vůdce a estetizaci násilí jako očisty. MAGA hnutí má sadopopulistickou ekonomiku krutosti a k tomu fašistoidní estetiku charismatického vůdcovství a nepřítele lidu. Otázka, „jestli je to ještě populismus, nebo už fašismus“, možná ani nemá jednoznačnou odpověď. Hranice se neposouvá skokem, ale postupně, krok za krokem.

Co znamená „zneužití“ křesťanství

Je lákavé napsat, že populisté zneužívají křesťanství, protože překrucují jeho „pravé jádro“. Nárok na pravé jádro si dělají obě strany. Kardinál Duka si nepochybně myslel, že brání tradiční

hodnoty, rodinu, národ. Spor o to, co je „opravdové“ křesťanství, je odvěký a nikdy nebude definitivně vyřešen.

Užitečnější je spíše popsat mechanismus, jak se náboženský jazyk otáčí proti svému vlastnímu obsahu. To má tři složky.

Prvním je selektivní čtení Písma. Namísto Nového zákona, kde je cizincem potenciálně sám Kristus („byl jsem pocestný a ujali jste se mne“), se citují útržky Starého zákona o obraně teritoria a lidu, vytržené z jejich vlastního kontextu smlouvy a exilu.

Druhým je personalizace autority. Kardinál nebo papež se stává politickým spojencem, jehož přítomnost dodává „podniku“ legitimitu. Není pak prorockou mravní instancí, která řekne „není ti dovoleno“.

Třetím mechanismem je obrácení role oběti a viníka. Uprchlík, který má v evangeliu nárok na přednostní pozornost, se stává hrozbou. Pokud někdo varuje před nespravedlností, stává se podvratným „elementem“. (Kdo dostatečně nadšeně nejásá nad utopenými uprchlíky, tak „chce islamizaci kontinentu“, „má na rukou krev Evropanů“ a je neomarxista, progresivista a nepřítel hodnot.) Farizej se pak v takovém převráceném pojetí stává hrdinou a prorok je nepřítelem.

Jádro křesťanství se dá vykládat různě a jak historicky, tak i dnes má křesťanství mnoho podob. Přesto by měl zůstávat společný základ v evangeliu, v horském kázání, v podobenstvích. To jádro je formulováno jako morální maximum, aby ho nešlo nikdy „splnit“ a odškrtnout jako políčko „modrého života“. Laťka je záměrně nastavena někam do pomyslné stratosféry.

Jen pár lidí skutečně rozdá všechno a živí se třeba jako svatí žebráci. (Jejich fyzické přežití pak často závisí na lidech, kteří všechno nerozdali.) Úplně každý ale může vědět, že se chudému nemá brát, uprchlík se nemá vyhánět, kdo mluví pravdu, se nemá umlčovat, a pokrytce nemáme nechat si vykládat rozumy.

Podoby kolaborace

Křesťanství má za sebou dlouhou historii kompromisů s mocí a je to starý teologicko-politický problém. Podřízení církve světské moci ospravedlněné argumentem, že loajalita ke státu je sama o sobě křesťanskou povinností. Podoby to má různé.

Kolaborace z donucení. Za komunismu vznikla organizace Mírové hnutí katolického duchovenstva Pacem in terris, kterou režim účelově využíval jako záštitu pro kněze ochotné ke spolupráci se státem a Státní bezpečností. Symbolem téhle doby je Josef Plojhar, katolický kněz, který se stal ministrem zdravotnictví v komunistické vládě a předsedou provládní Československé strany lidové. Tady komunistická moc náboženský jazyk nepotřebovala – ona ho chtěla především ovládnout a umlčet. Spolupráce byla motivovaná strachem, kariérismem, někdy prostou snahou o přežití.

Jan Jandourek

Dnešní populistický kostým je zvlášť účinný právě proto, že nabízí pocit, že být na straně moci znamená bránit ohroženou, autentickou, „tradiční“ identitu proti anonymnímu, cizímu ohrožení.

Kolaborace ideová. Ve třicátých a čtyřicátých letech katolická církev v řadě evropských zemí – ve Španělsku, v Itálii, na Slovensku s prezidentem-knězem Jozefem Tisem – nabídla fašistickým a klerofašistickým režimům nejen mlčenlivý souhlas, ale aktivní spojenectví, ospravedlněné bojem proti bezbožnému komunismu a obranou „křesťanské civilizace“. Tady moc náboženský jazyk chtěla, protože jí dodával legitimitu, a církev jí ho ochotně poskytovala, protože jí to nabízelo vliv.

Kolaborace oboustranně výhodná. Tady jsme dnes. Populismus (na rozdíl od komunismu) náboženský jazyk potřebuje a živí se jím. Na rozdíl od klerofašismu třicátých let to není nouzové spojenectví proti společnému nepříteli, ale trvalá symbióza. Politik dostává posvěcení a potvrzení autenticity, duchovní dostává viditelnost a vliv. Mše za Kirka nebo modlitební scénka v Bílém domě nejsou vynucené. Všichni přítomní si to zvolili, všem stranám se vyplácí. Nikdo se necítí jako podrobený, ale je to aliance sobě rovných, aspoň to tak všichni cítí.

Za ochotou ke kompromisu není jen prostý oportunismus jednotlivých duchovních. Rané křesťanství počítalo s brzkým koncem světa, druhým Kristovým příchodem, který smete dosavadní řád. Když se ukázalo, že svět bude trvat déle, než se čekalo, křesťanství muselo najít vztah k dějinám, ke společnosti, k moci samé. Zrodila se potřeba teologicky zdůvodnit vztah k autoritě, což přineslo i pokušení ten vztah zjednodušit na poslušnost výměnou za ochranu.

Dnešní populistický kostým je zvlášť účinný právě proto, že nabízí pocit, že být na straně moci znamená bránit ohroženou, autentickou, „tradiční“ identitu proti anonymnímu, cizímu ohrožení.

Co s tím?

V této situaci nás napadá pověstný „osmý pád“: kudy kam. Můžeme nabídnout tři možné odpovědi a žádná z nich nefunguje sama o sobě.

Nemlčet ke zneužívání moci. To zní jako samozřejmá výzva, ale stojí za to se ptát, proč biskupové a kardinálové tak často mlčí,

i když každý soudný člověk vidí, co se děje. Odpověď zpravidla není teologická, ale institucionální: závislost na státním financování, na dobrých vztazích s aktuální vládou, na vlastní konzervativní základně, která by hlasitý nesouhlas s populistickými spojenci nesla těžce. Nemlčet tedy neznamená jen mravní odvahu jednotlivce, ale také rozpoznat a pojmenovat právě tyhle závislosti. Pokud zůstanou skryté, budou dál produkovat mlčení, i kdyby se vyměnili lidé v čele.

Vytvářet ostrovy azylu. Pokud je někde společnost jako celek nakažená, mají křesťané – jednotlivci i instituce – vytvářet prostory, kde se dá dýchat jinak: kostely, které skutečně poskytují útočiště, ne jen liturgii; média, která nešíří nenávist; sociální služby; protestní hnutí. Historický vzor je tu jasný: evangelický teolog Dietrich Bonhoeffer a Vyznávající církev v nacistickém Německu. Bonhoeffer také připomíná, co takový „ostrov azylu" obnáší. Nebyl to bezpečný úkryt, ale otevřený konflikt s vlastní církevní hierarchií, která ve své většině s režimem kolaborovala nebo mlčela. Ostrovy azylu nejsou pohodlné místo, kam se stáhnout. Jsou to místa sporu.

Jednotlivci s vahou autority. Nezdolní solitéři, kteří přesto zůstávají spojení se společností a mají morální kredit, jsou vzácní a cenní. Riziko je v tom, že spoléhání na výjimečné jednotlivce snadno sklouzne do čekání na hrdinu, zatímco skutečná odolnost společnosti se buduje jinde, v neviditelných gestech mnoha (v očích světa) „bezvýznamných" lidí.

Co může dělat ten, kdo autoritu nemá

Co má dělat ten, kdo není biskup, publicista ani veřejná autorita, ale prostě chce duchovně a duševně odolat deformacím doby, aniž by z toho zahořkl nebo se přiotrávil iluzemi?

Takový člověk čelí dvěma pokušením najednou, a jsou to pokušení protikladná. Jedno je rezignace – cynismus, odpojení, přesvědčení, že jednotlivec stejně nic nezmůže. (Příliš radikalizované „setřást prach z opánků a jít dál".) Druhé pokušení je iluze – ať už ve verzi laciné naděje, že „ono se to samo" spraví, nebo naopak v podobě apokalyptického zděšení. To vyčerpává, a nakonec vede ke stejné rezignaci jinou cestou. Odpovědí je něco, co bychom mohli nazvat trpělivou bdělostí, kdy nevíme dne ani hodiny, a přesto a proto nespíme.

Konkrétně to může znamenat několik věcí. Udržovat přátelství se stejně smýšlejícími lidmi, protože osamělost je živná půda rezignace i fanatismu. Dávat si čas od času elektronický půst, a naopak vědomě posilovat kontakty, ať už osobní nebo síťové, které člověka nevyčerpávají, ale posilují. Mít pevný liturgický nebo rituální bod v týdnu – modlitbu, mši, pravidelné čtení, setkání s někým. Něco, co se neřídí zprávami dne (to bývá série dost rozčarujících sdělení) a udrží duši (míněno člověka) pohromadě.

Jan Jandourek

Hořkost a cynismus jsou přesně to, čím se populismus živí. Udržet si schopnost radovat se z maličkostí a neztratit smysl pro humor není útěk před realitou. Je to forma odporu vůči logice, podle které je všechno válka a zrada.

Je nutné rozlišovat mezi sledováním faktů, které je potřeba znát, a konzumací obsahu, který je navržený jen k vyvolání afektu, ne k porozumění. Konzumaci takového odpadu máme omezit.

Máme hledat drobné a konkrétní dobro, jednoho konkrétního člověka, jednu konkrétní pomoc, místo abstraktního zápasu o civilizaci. Takové měřítko jednotlivec ještě zvládne a brání se pocitu bezmoci.

Možná nejdůležitější je nebát se v malém měřítku, v běžném rozhovoru s rodinou, na pracovišti, mezi farníky, nesouhlasit, když se křesťanství zneužívá k ospravedlnění krutosti. Tichý, ale trvalý nesouhlas na téhle mikroúrovni je totéž nemlčení, o kterém byla řeč u biskupů, jen přenesené na úroveň, kde ho může praktikovat kdokoli. Nezahořknout je náročná disciplína. Hořkost a cynismus jsou přesně to, čím se populismus živí a co potřebuje. Udržet si schopnost radovat se z maličkostí, hezkých věcí a neztratit smysl pro humor (jistě, lidé ho mají přirozeně v různé míře) není útěk před realitou. Je to forma odporu vůči logice, podle které je všechno válka a zrada.

Křesťanství se nedá „ubránit" jednou strategií ani jedním hrdinou. Ale dá se udržovat naživu tím, že dostatek lidí – slavných i zcela bezvýznamných – odmítne dovolit, aby evangeliu někdo vyrval jeho jazyk, strčil si ho kapsy a odnesl k dalšímu nekalému použití.

Nakonec nejde o to, jak „ubránit křesťanství". To nic takového nepotřebuje. Podstatné je, jak se chovají křesťané.

Autor je publicista a redaktor webu Forum 24.

křesťanství A SVĚT | historie A SOUČASNOST | literatura A VÝTVARNÉ UMĚNÍ | komentáře A ANALÝZY | recenze A ROZHOVORY
PERSPEKTIVY PŘÍLOHA KATOLICKÉHO TÝDENÍKU www.katyd.cz